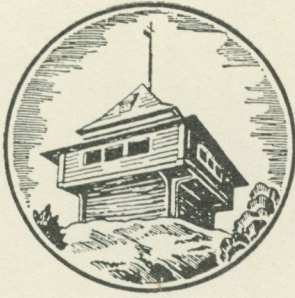

**NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK 1948**

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS

OCH SKANSENS ÅRSBOK

1948

Redaktion:

ANDREAS LINDBLOM · GÖSTA BERG · ERIK ANDRÉN

Redaktör: Erik Andrén

Omslagsbilden visar en interiör av det gamla boktryckeriet på Skansen, där stundom sentida yrkesmän arbeta i gamla dräkter. Skansens många verkstadsmiljöer ha varit särskilt aktuella under det gångna året, då jämnt ett sekel förflutit sedan skräväsandet avskaffades och näringsfriheten infördes och då en rad hantverksföreningar landet runt kunnat fira sitt hundraårsjubileum.

Tryckt hos Tryckeri Aktiebolaget Thule, Stockholm 1948
Djuptrycksplanscher från Nordisk Rotogravyr

BEATA JAQUETTE RIBBINGS MÖNSTERSAMLING

av *Gunnel Hazelius-Berg*

A tt finna förlagor till broderier avsedda för dräktplagg är sällsynt före 1700-talets slut. Från 1500- och 1600-talen finns en hel litteratur av mönsterförlagor — eleganta blad i renässans och barock med en ornamentik som många gånger likaväl kan utnyttjas för inläggning i intarsia, stuckornament eller applikationsbroderi. Denna starka stilkänsla, som bygger över de olika materialens särdrag, ger en fastare prägel åt äldre tiders konsthantverk men gör det också svårare att i senare tid bestämma en del mönsters verkliga användning. Då man rör sig med större och mera dekorativa uppgifter, t. ex. tapeter och mattor, finns även för 1700-talet rika källor. Dessa textilier tillhöra rummets arkitektur och äro därför upptagna i de stora mönsterkonstnärernas skissamlingar, men de mindre textilierna ha ej fått samma ställning. Broderier på täcken och kläder präglas också av sin tids stilformer, men de förenkla och förminska de stora ornamenten och de gå ofta genom många händer innan de tas i bruk av den syende damen.

Alla äldre mönsterböcker äro så vitt man vet utländska; det är först med de periodiska tidningarna på 1700-talets slut som tillgången på svenska mönster börjar bli rikare. Tidigare ha mönstren kommit mera direkt utifrån och sedan kopierats och förenklats tills de många gånger äro långt avlägsna från sina förebilder. I Carl Gustaf Tessins stora samling och i den Cronstedtska samlingen från Fullerö finnas enstaka broderimönster för dräktdelar och sängutrustningar (Nationalmuseum). Men i övrigt finns mycket litet bevarat från det tidigare 1700-talet, och för båda dessa samlingar gäller samma förhållande, att

man ej vet vad som blivit använt och vad som bara samlats för stilkarakterens skull. Och dock finnas en stor mängd bevarade plagg och textilier med broderier från denna tid, och alla dessa ha varierande mönster och olika personliga utformningar. Den mindre delen är av hög kvalitet i mönsteruppfattningen, den stora majoriteten är mera hemmagjord. Detta är ju synnerligen rimligt om man tänker på svårigheterna att vid denna tid komma över goda mönster. Jag förbigår här givetvis helt kungahusets och slottens textilskatte, vilka tillkommit under andra förutsättningar.

I arkivaliska källor höra vi emellertid någon gång talas om pappersmönster på ett sätt som visar att de ej helt saknats. Vid 1600-talets slut importeras sålunda enligt Helge Almquist "pappersmönster att sy efter" till Göteborg (Göteborgs historia 2, 1935, sid. 325). Sedan kunde naturligtvis svenska konstnärer rita mönster, det framgår också av en anteckning i Nils Adam Bielkes kassa- och hushållsböcker, att målaren C. F. Wadsten 1769 för grevinnans räkning "ritat och stickat ett koftmönster" (Riksarkivet, räkningen utställd i Nyköping). I Konstindustrimuseet i Oslo förvaras en serie broderimönster, ritade på papper med namnet Honig i vattenstämpeln, ehuru i annan sammanställning än i bevarade svenska exemplar. Erla Thornam har i Konstindustrimuseets Årbok (1935—1937) skrivit om dessa blad, och visat hur teckning ingick i de unga flickornas utbildning. Just blommor som lämpade sig till mönsterförlagor voro omtyckta.

I samband med Nordiska museets systematiska herrgårdsinventeringar upptäcktes emellertid 1937 hos familjen Nordenskjöld på Fårebo en större samling dylika pappersmönster. Dess enhetliga karaktär tydde på en bestämd tid och en bestämd ägarinna. Ett av papperen bar en adress till "Hennes Nåde Högwälborna Fru friherrinnan och Præsidentskan Beata Jaquetta Ribbing, Stockholm ödmiukel". Vem är då denna dam?

Beata Jaquette Ribbing var född 1692 och dotter till landshövdingen Sven Ribbing och hans andra maka Sigrid Beata Fleming. Hon ägde Myrö i Ringkarleby socken i Närke. Första gången gifte sig Beata Jaquette med amiralen och presidenten

friherre Carl Hans Wachtmeister af Björkö, som bl. a. ägde gårdarna Rotenberg och Vindö. Han dog barnlös 1731 och fem år senare gifte hon om sig med överhovjägmästaren greve Carl Gustaf Spens. Han ägde en hel rad gårdar i Södermanland, Ökna, Hålbönäs och Hånö samt Grensholm i Östergötland och dessutom bostad i Stockholm. Greve Spens dog 1751 och själv gick Beata Jaquette bort 1760. Hon levde alltså hela sitt liv i högadliga kretsar med släktförbindelser åt många håll.

Den nyssnämnda adressen på mönstret måste avse Beata Jaquette Ribbing i hennes första gifte, då hon ju var både friherrinna och presidentska. Vilket år hon gifte sig vet man tyvärr icke, men 1736 blev hon i sitt andra gifte grevinna, och detta har satt sina spår på en andra anteckning, som finns på ett mönster, där det står: "högwälborna fru Grevinnan". Detta är all proveniens som kan utläsas ur mönstren.

Men har Beata Jaquette Ribbing haft någon förbindelse med Nordenskjöldarna och Fårebo? På Fårebo hänger ett porträtt av hennes fader, Sven Ribbing, död 1711. Beata Jaquette dog barnlös och före henne gingo hennes i Sverige bosatta syskon ur tiden. Porträttet av hennes fader tycks efter hennes död ha ärvts av hennes första mans brorsdotter, Charlotta, gift med Joh. Reinhold Wrangel, som blev svärfader till Otto Henrik Nordenskjöld. Har ett porträtt gått i arv på detta sätt, kunna även andra föremål ha följt med. Däröfver ha nu levande ättlingar inga traditioner, men det förefaller inte otroligt. Det visar sig också att Beata Jaquette 1753 i ett testamente insatte den omyndiga Charlotta Wachtmeister till en av sina huvudarvingar. Och vid hennes död bevakades noga fröken Charlottas rättigheter. Mönstersamlingens historia är därmed klarlagd, och dess andra ägarinna var alltför ung för att ha lämnat några bidrag till den smakriktning, som samlingen representerar.

Mönstren äro i allmänhet uppstickna på ett kraftigt och styvt papper, som väl lämpat sig för detta ändamål. Papperet är av samma typ, i ark med olika vattenstämplar. I ett tjugotal fall förekommer Amsterdams vapen tillsammans med olika initialer, dessutom finnas Nord-Hollands vapen, posthorn, bladkrans och olika initialer. Enligt vad fil. dr Sune Ambrosiani

välvilligt meddelat mig kan man betrakta de holländska provinsvapnen som en allmän egendom bland pappersbruken; de beteckna i de flesta fall endast en kvalitet. Sedan ha olika bruk använt bokstäver ur sitt namn, ägarens eller tillverkarens. Det är sålunda att förmoda, att en del av papperen kunna vara svenska, men några ha helt holländska namn, vilka alltså tyda på import. Ett av bladen har följande anteckning med bläck: "Wördsamaste Tankar yttrade då den Stormächtigste Sweriges Rikes Drottning Ulrika Eleonora I Martii månad åhr 1719, den lediga Kongl. Cronan i Upsala Emottog." Denna avskrift har tydligen ansetts mindre värdefull och kasserats till förmån för ett mönster.

Mönstren äro av den storlek att de ofta fyllt flera pappersark. De ha antingen sytts ihop med grov linnetråd — i ett fall med rött silke — eller också klistrats samman. Själva mönstret har stuckits upp med nål och ibland ha mönsterkonturerna och bottnarna fyllts i med sepia, blyerts eller bläck. Några av mönstren visa tydliga märken efter sotpåsen, som använts vid kalkeringen på tyget. Ett fåtal har använts dubbelsidigt, t. ex. sidostycket till en mössa.

Samlingen består av ett fentiootal mönster, och själva mönsterurvalet är förvånande enhetligt. Det finns inga förslagor för möbelklädslar eller väggpilastrar, inga mönster för bottensömmar, dvs. korsstygn (gros point), petit point, tvistsöm, point d'hongrie etc. Antagligen ha dessa tekniker ej intrasserat Beata Jaquette eller också har samlingen av mönster delvis gått förlorad. Dessa tekniker voro omtyckta och i bruk ännu under 1800-talet och då kunna eventuella mönster ha utnyttjats och förkommit. Men eftersom inte något spår är bevarat, har förmodligen denna teknik ej roat ägarinnan.

En speciell grupp utgör mönstren för sticksöm, skapade för den så kallade marseille-sömmen. Denna sticksöm utfördes på två hoplagda tyger med två parallella rader av stygn, mellan vilka en grov bomullstråd inträdde. Denna ersatte alltså stopningen i en vanlig sticksöm, men krävde också ett annat slags mönster med tunna och smala reliefränder, som antingen helt utfyllde ytan eller i form av ett mönster låg på en slät yta.

Denna teknik lämpar sig speciellt för vitt linne eller bomullstyg och användes också under 1700-talets förra del med förkärlek till mindre täcken, bindmössor, isättningarna och framstycken till damdräkten. Senare utföres denna sticksöm även på atlas till hela dräkter. I mönstersamlingen finnas ett par bottenmönster, två bröstlappar, flera mössor och ett par framstycken med dessa tunna rankformer, stiliserade blommor och frukter, plymformigt böjda och tättsittande småblad och karakteristiska tofsar i strängt symmetrisk uppbyggnad. Stilen tillhör 1700-talets början, och även plaggens form pekar på samma tid. Till de vida överklänningarna — som ej voro fästade på korsett — behövdes en väst, vars hela framstycke var presentabelt. Ännu in på 1730-talet finner man på borgerliga porträtt dessa stickade vita västar. Den mindre bröstlappen användes till manteaun och senare roben; den förutsatte fasta sidostycken. Till vardags använde även förnäma damer den mjuka bindmössan, som på 1720—30-talen hade neddragna sidoflikar. Bild 6—7 visar ett av Beata Jaquettes mönster och en färdig mössa från tiden. En ännu större mössform har ett hjässtycke och två sidostycken.

I övrigt kan ingen bestämd broderiteknik särskiljas, det är mönster lämpade för silkesbroderi i färg eller möjligen i vit-söm. För att fortsätta med dräktdelarna så finns i mönstersamlingen ett västmönster med flikig framkant och två skört. Denna typ återfinnes även i Tessinsamlingen, medan ett annat mönster har ett skört för hela framstycket och endast en smal bård runt kanterna. Denna tunna bård har en ålderdomlig prägel; samma typ användes gärna för utsmyckning av damdräktens liv runt halsringningen. Det är annars lustigt, att man här ej finner några prov på den mönsterform, som användes till den sorts dräkt, som Beata Jaquette Ribbing själv bär på porträttet, bild 5. Denna ranktyp återfinnes dock alltid på dräkter från tiden och från just den period som mönstren representera. Två kragmönster äro mycket besläktade i typ och kunna tänkas i både helvitt och kulört. De böra säkerligen dateras till omkring 1740-talet, då samma litet bisarra frukttyper voro synnerligen moderna. Två mönster visa sig vid mätningar ha samma mått som bevarade förklädesbroderier från tiden. Nedtill löper

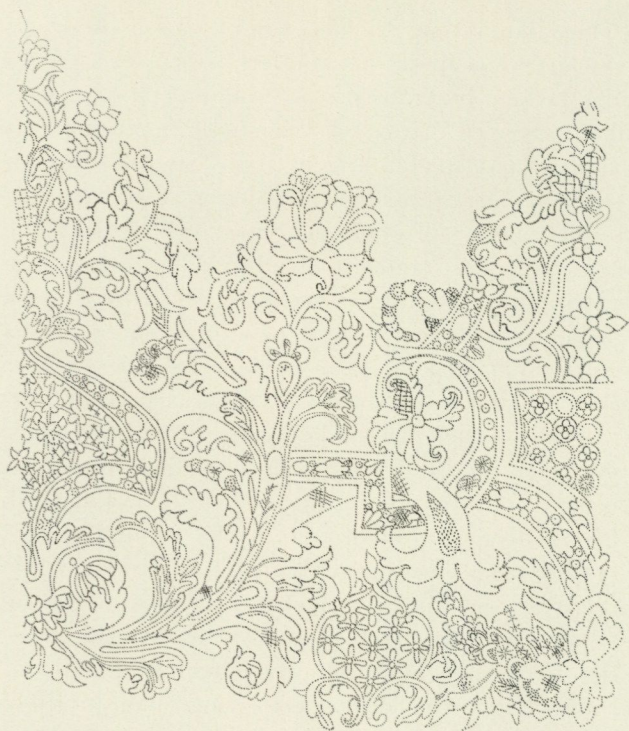

Bild 1 och 2. Broderimönster ur den ribbingska samlingen. Det övre mönstret, ett parti av en kjolbård, har tillkommit efter 1736.

Bild 3 och 4. Broderimotiv ur samma samling, upptill ett bärdparti, nedtill ett hörnmotiv.

en bred bård med ett hörnornament vid varje sida och en smälare bård avslutar plagget upptill vid linningskanten, bild 10. Dessa eleganta förkläden voro drygt en meter breda och ungefär 60 cm långa. De tillverkades oftast av vit taft med vitt eller flerfärgat silkesbroderi. Detta mönster har en rik bladornamentik där rankorna fläta sig in i varandra. Det här avbildade förklädet, bild 11, har en bård, som även återfinnes i kjolarnas utsmyckning.

Till sängutrustningen hör ett mönster till en sänggavel. Mittfiguren är en stor mussla, omgiven av band- och bladverk i ett stort och kraftigt mönster, 80 cm högt och 165 cm brett. Det är alltså tänkt till en av tidens breda paradsängar, stående med gaveln mot väggen. Broderiet skulle kunna tänkas utfört i band- och snoddbroderi men har förmodligen sytts i plattsöm med tunna konturränder — jämför t. ex. detaljen av ett täcke av grönt siden med vitt silkesbroderi, bild 12. Hela stilen vill ge en monumental yteffekt. Där samma art av mönster användes till bårder på täcken och kjolar, arbetar man på samma sätt. Ett enfärgat material med broderi i avvikande färg bildar mönstret såsom ett gallerverk över tyget. Naturligtvis kunna en del av mönstren ha sytts i flera färger, men just dessa Bérain-mässiga typer från 1700-talets första årtionden finnas bevarade i en rad exempel i blått och vitt, grönt och gult eller vitt, vitt med rosa osv. Bårdmönstren äro många i samlingen: där finnas musslor och rocailler, ymnighetshorn och urnor, bandverk och konsoler men också stiliserat bladverk och blommor. Endast på några få ställen antyds en rutning eller annan bottensöm. Här finnas inga av de sedermera så vanliga naturalistiska blommorna, påverkade av planschern i de botaniska bildverken, och mycket obetydligt av rokokons mjuka, färgrika blomsterslingor. En smal bård med en tvinnad bågformig bandstav och små fristående blommor är dock ett förebud om en ny smakriktning; det är karakteristiskt att just detta papper har adressen daterbar till tiden efter 1736.

Till paradtäckena hör ett stort och rikt hörnmotiv med mussla och ett bladverk, som växer genom bandstavarnas ornerade yta. Det stora mittornamentet till ett dylikt täcke saknas ej heller.

*Bild 5. Beata Jaquette Ribbing, oljemålning av J. Starbus.
Vambåsa. Foto Svenska porträttarkivet.*

Bild 6 och 7. Mössa av bomullslärf med sticksömsbroderi, tillhörig Gotlands Fornsal, och broderimönster av samma typ ur den ribbingska samlingen. — Bild 8 och 9. Bröslapp till damdräkt, av bomull med sticksöm, Nordiska museet 132,113, och ett likartat mönster.

Bild 10 och 11. Förkläde av vitt siden med silkesbroderi, Nordiska museet 141,882, och broderimönster till ena hälften av ett likartat förkläde.

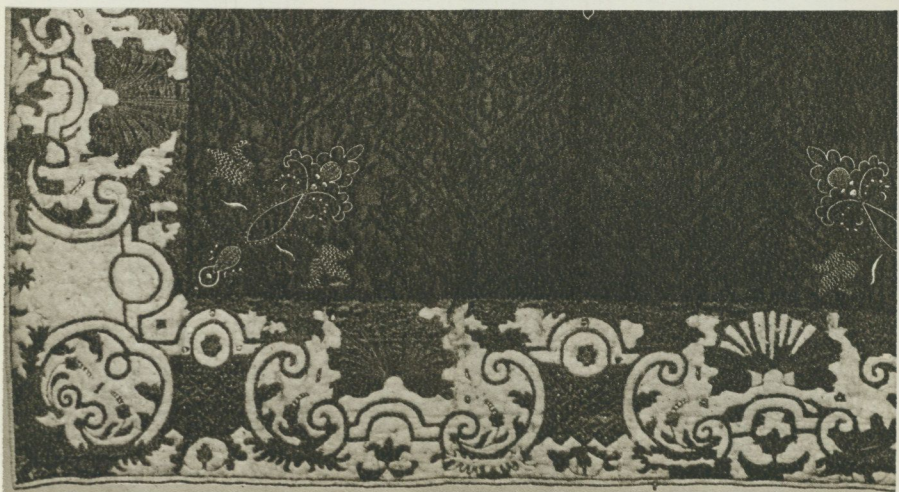
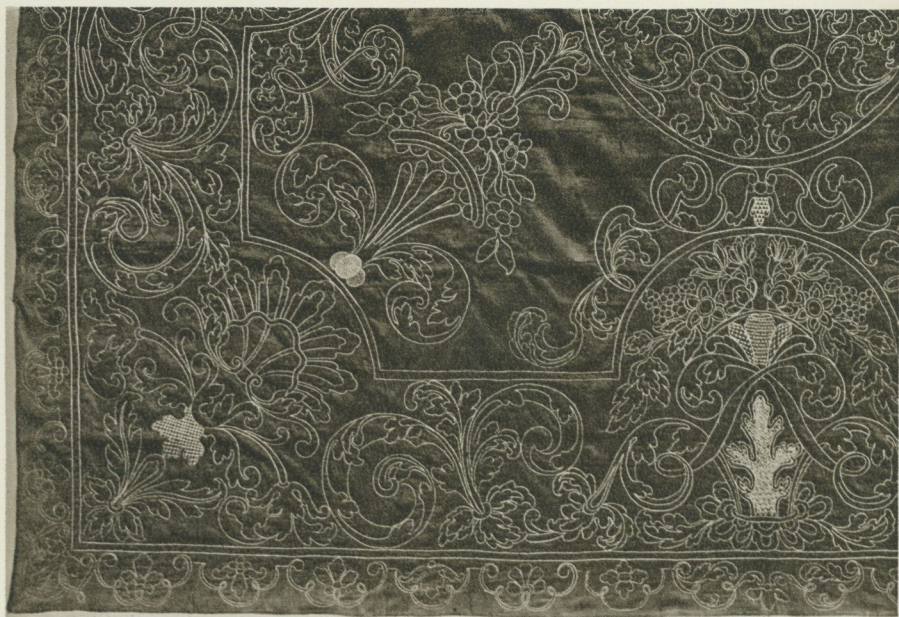

Bild 12 och 13. Bordtäckte av grönt siden med vitt silkesbroderi och täckte av röd och grön taft, stickat med vitt silke och vadderat. Nordiska museet 93,843 resp. 115,026.

Bild 14 och 15. Broderimönster till kjolbård samt stubb (kjol) av blått siden med sticksöm i vitt enligt ovanstående mönster. Nordiska museet 194,528.

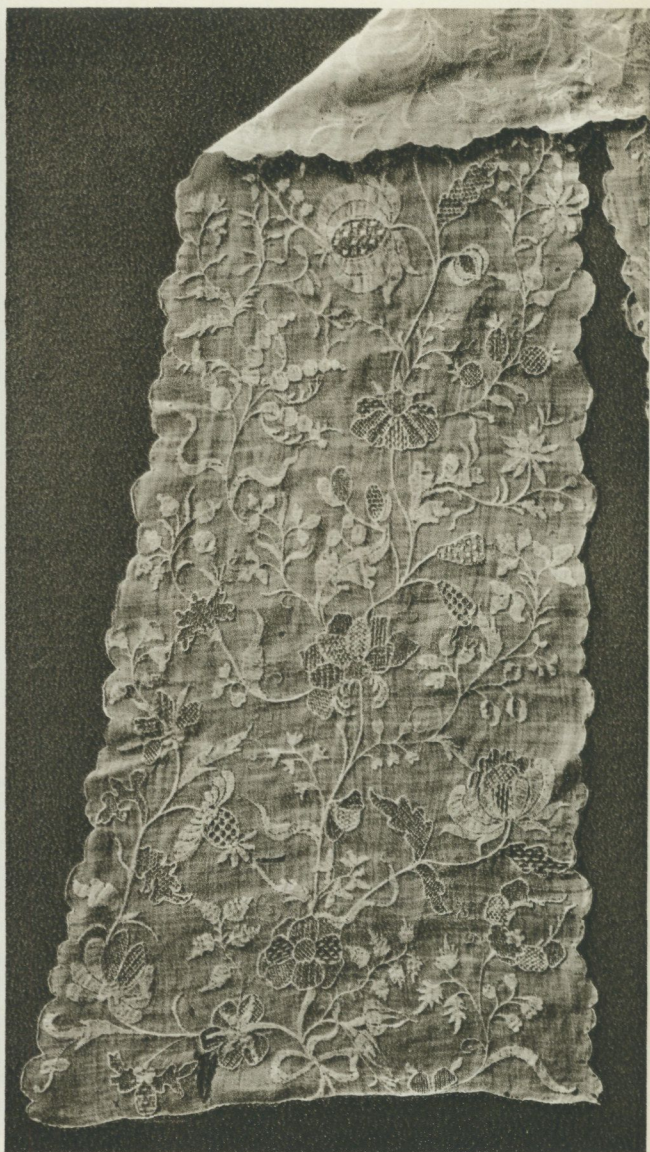

Bild 16 och 17. Mönsterritning till garnering för damdräkt och ett utfört arbete av vit kammarduk. Nordiska museet 145,766.

Det är strängt uppbyggt och finns i två varianter där den ena utelämnar ett ytterornament till förmån för helhetsintrycket. Äro dessa mönster till täckena stramt hållna, bild 13, finns det dock en liten hörnblomma innanför kantbården, som får vara mera naturalistisk, och det saknas inte heller en sådan oregelbunden fantasiblowma i samlingen.

Den största gruppen av bårdmönster har antagligen använts till kjolbårder. Det finns både smala, mindre utarbetade och breda, utomordentligt rika och krävande mönster. Oftast är det två större ornament som växelvis bilda bården, men stundom uppträda tre sådana. I några fall är mönstret lagom stort för en tygvåds bredd, men oftast tar mönstret ej hänsyn till detta. En av de allra rikaste bårderna återges här, bild 3. Det är samma mönsterblad som bär Beata Jaquettes adress från tiden före 1736 men som säkerligen även såsom mönsterblad ligger före den tiden. Mönstren gå tydligt tillbaka till Bérain och hans franska samtida, men hur lång tid det tagit för dem att leta sig upp till Sverige vet man inte, och en viss retardering måste man räkna med. Dessa mönster äro dock påfallande rena i mönsterteckningen och ha kopierats av skickliga tecknare eller i exakt uppstuckna mönster. Ett direkt kopierat mönster, där figurerna stuckits upp med nål genom det gamla mönstret på det nya papperet blir givetvis lika troget sin förebild, som det mönster det genom samma småhål nedträngande sotet bildar på tyget. Just detta förhållande gör, att det enda av alla dessa mönster, som verkligen finns bevarat uppsytt på siden, inte med säkerhet kan betecknas som ett arbete av Beata Jaquette. Det är dock samma mönsterblad som kommit till användning för den blåa atlaskjolen med sitt tunna sticksömsbroderi och mönsterbladet, bild 14 och 15. In i minsta detalj följas de båda åt. Där man ibland i sömnaden glömt ett litet ornament återfinnes det dock vid nästa upprepning. Bården är sydd med tjockt vitt silke i en tät rad av efterstygn. Tyvärr kan detta plagg ej följas bakåt i tiden; det har skänkts till museet av fru Ellen Blix tillsammans med en del föremål, vilka tillhört släkten af Nordin, men just den blå kjolens härkomst är okänd.

Synnerligen förnämliga äro de mönster, som tillsammans ut-

göra två herrvästar. Dessa ha varit broderade utmed framkanten, kring och på ficklocket samt utmed den smala ärmens nederkant och det korta ärmsprundet. Det tidiga 1700-talets broderade herrdräkter följer ännu det 1600-talsmässiga bruket att markera sömmarna på plagget med broderade bårder. Senare få knapphål en allt mera dominerande prägel med stora snörmakerier och galonkantningar. Broderiet följer samma mod och det dröjer till fram emot 1740-talet, innan broderiet blir självständigt och inte tar någon hänsyn till knäppanordningen; denna villas i stället bort i de stora ornamenten. De vita stickade västarna knäpptes högt i halsen och buros stundom under rock och väst av annat material. Detta kan man studera på porträtt från 1730-talet. När sedan västen bäres mera oknäppt och visar skjortans fina krås, förlora knapparna sin dekorativa roll, men man kan fortfarande se västens sidostycken helt frilagda. Till denna typ höra dessa mönster. De ha ficklock av en hög och smal typ, moderna på 1730-talet. Hela mönstertypen med de sköldformiga kartuscherne, de utfyllande bladflikarna och tistelformerna daterar dem till omkring 1740, bild 18. Liknande bårdd typer finnas bevarade, men så vitt jag vet inga hela mönsterserier till ett plagg. Om man jämför det här avbildade västmönstret med en i Nordiska museet utställd väst från 1700-talets början, skall man finna att mönstrets placering i detalj stämmer med Beata Jaquettes pappersmönster, som alltså fortfarande konserverar den allt mera omoderna ärm, trots att mönstret fått en rokokomässig prägel och hör till de yngsta i serien.

Tyvär finns icke bouppteckningen efter Beata Jaquette Ribbings första man bevarad. Man kan alltså inte där återfinna något av de broderier hon ägnat sig åt under sitt första äktenskap. Bouppteckningarna efter Carl Gustaf Spens finnas där emot bevarade, både från Stockholmsbostaden och hans många lantgårdar. Här uppräknas noga rummens möblering och alla husgeråden, men om den personliga garderoben tågar papperen. Här har man tydligen följt det gamla bruket att till de personliga tjänarna skänka den dödes gångkläder. Både Hånö och Hålbönäs återfinnas tillsammans med Wahlåker i Beata Ja-

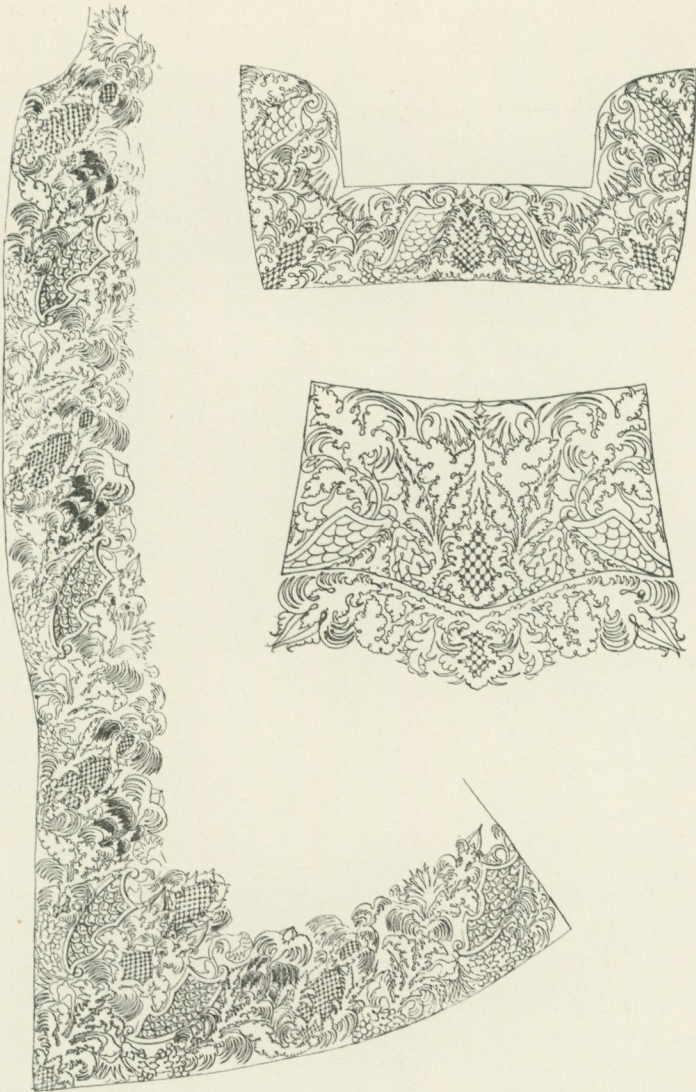

Bild 18. Broderimönster ur den ribbingska samlingen, avsedda för en herrväst — kantbård (till vänster) samt ficklock och ärmbård i större skala.

quette Ribbings egen bouppteckning från 1760. Av rummens och sängarnas textilier äro somliga broderade, men något sammanhang med mönstren kan inte spåras — därtill är beskrivningen alltför knapphändig.

Kan man alltså ej på stilistiska grunder bestämma denna mönstersamling till vissa konstnärer eller ens till bestämda årtal, är den dock ur kulturhistorisk synpunkt synnerligen värdefull. Här har bevarats en sluten samling mönster, använda och utnyttjade av en till tid och miljö bestämd person. I brev och memoarer skymta åtskilliga gånger de flitigt broderande damerna från frihetstiden och rokokon. Många av deras alster äro bevarade, men endast sällan vet man, vem som utfört broderiet, och då är det ett enstaka arbete, som kan bestämmas. Här finner man ett femtiotal mönster, vilka tillhört en och samma dam. Man kan konstatera vilka stora och krävande arbeten dessa högadliga damer ägnade sig åt. Det är inte ateljé- och yrkesarbeten utan saker som tillverkades i hemmen på den tid, då godsägarfrun styrde och regerade sitt stora självhushåll, men också själv utförde de elegantaste broderier. Direkta bruksföremål utfördes av andra händer och ansågos ej lämpliga som dylik sysselsättning, men de mera lyxbetonade och rent utsmäckande broderiteknikerna, de fina silkesbroderierna utfördes av familjens egna damer.